

УДК 340.15(37):347.454

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v052.2024.8>**Омельчук Олександр Сергійович,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-0082-3619

ДОГОВІР ПІДРЯДУ (LOCATIO CONDUCTIO OPERIS) У СИСТЕМІ КОНСЕНСУАЛЬНИХ ДОГОВОРІВ РИМСЬКОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Дослідники римського права усіх часів наголошують на винятковому значенні цього правового феномену та вважають його одним із найвидатніших інтелектуальних явищ світової цивілізації. Так, Рудольф Ієрінг у середині XIX ст., розмірковуючи над цим питанням зазначав: «Незважаючи на те, що воно створено понад тисячу років тому, воно продовжує впливати на право нині, і не через регулятивний вплив нормативних приписів, а через те, що воно є засадчим джерелом його сучасної структури, його духом, культурним елементом» [10, с. 2–3]. Сучасне цивільне право переважної кількості країн світу містить чимало фундаментальних понять та принципів регулювання майнових відносин, які були розроблені та застосовувалися у римському приватному праві. Отже, римське право не тільки сформувало правові системи багатьох європейських країнах у середні віки та у період Відродження, але й залишається актуальним донині. Очевидно цим і пояснюється незгасаючий протягом століть інтерес дослідників до цього загальнолюдського правового феномену та намагання оцінити його вплив крізь призму відповідних науковцям реалій.

Стан дослідження теми. Система договорів римського права розглядалася у працях багатьох науковців, зокрема В. О. Гончаренка, С. Д. Гринька, М. М. Миньо, В. Г. Олюхи, Є. М. Орича, О. А. Підпригори, Б. Й. Тищика, Є. О. Харитонова. Визначальною рисою цієї статті є розгляд заявленої проблематики з посиланням не лише на публікації вітчизняних дослідників, але й на публікації сучасних зарубіжних науковців.

Метою статті є розгляд природи консенсуальних договорів у контексті еволюції римського договірного права та визначення місця договору підряду (*locatio conductio operis*) у його системі.

Виклад основного матеріалу. Термін, який зазвичай використовується для опису угод,

договорів у римському приватному праві, є *lex contractus*, який, на думку А. Бергера, застосовувався до усіх угод між приватними особами на засадах паритетності» [6]. Розробка консенсуальної моделі договірних відносин вважається одним із найвагоміших досягнень римського права.

Відповідно до загальноприйнятої думки, розвиток римського права почався із заснування Риму в 753 р. до н. е. та закінчився у 565 р. н. е., коли помер імператор Юстиніан I, який кодифікував римське право і, таким чином, вплинув на подальший розвиток права у Європі. Ці чотирнадцять століть по-різному періодизуються сучасною історіографією та романознавством. Найбільш поширеним підходом до періодизації римського права є його поділ на: давньоримське право, тобто період XII таблиць (753–250 рр. до н. е.); республіканське римське право (250 р. – 27 р. до н. е.); римське право періоду імперії, що поділяється на класичне римське право періоду принципату (27 р. до н. е. – 284 р. н. е.) та посткласичне римське право періоду домініату (III–V ст. н. е.); юстиніанівське римське право (527–565 рр. н. е.). Для періодів ранньої римської держави і права, пізньої Римської республіки та докласичного римського права характерним було домінування принципу формалізму при регулюванні договірних відносин, що обумовлено низьким рівнем розвитку суспільно-економічних відносин тих часів. Принцип формалізму передбачав, що форма договору, як засіб вираження згоди волі сторін, є юридично встановленим імперативом, і оскільки нормативні приписи були жорсткими, внесення сторонами доповнень не допускалося, а їх порушення тягли за собою недійсність договору, при цьому конкретний спосіб вираження волі до укладання договору виступав суттєвим елементом договору.

Принцип формалізму посідав вагоме місце у регулюванні договірних відносин у рабовлас-

ницькому римському суспільстві, особливо на перших етапах його існування, в умовах натурального господарства та низького рівня розвитку продуктивних сил. Наприклад, у період ранньої римської держави і права тип формального договору передбачав надання грошей у позику на умовах настільки репресивних, що вони могли призвести до повного підпорядкування боржника кредитору. Угода укладалася за допомогою ритуалу з використанням терезів та міді, традиційних символів передачі власності. Зобов'язання виникали з виголошення формули перед п'ятьма свідками та зважуванням. Ці складні формальності поступово замінили більш гнучкими формальностями. Наприклад, контракти-вербіси виникли з простого проголошення урочистих слів і використовувалися для виконання будь-яких зобов'язань, у яких брали участь навіть треті особи. Закон також змушений був визнати, що певні факти породжують зобов'язання, оскільки ці факти можна розглядати як завершені формальності.

Економічні та соціальні перетворення, розвиток товарного виробництва і торгівлі призвели до появи нових договірних форм без зайвої суворості формалізму. Модель крайнього формалізму поступово слабшала і з'явилася консенсуальна модель регулювання договірних відносин, заснована на праві націй («*ius gentium*»), що отримала поширення в імперську епоху для підвищення ефективності торговельних угод та полегшення їхньої адаптації до соціальних потреб. Згодом, як зазначають дослідники римського права, юристи-каноністи, які прагнули знайти баланс між класичними римськими текстами та новою соціально-економічною ситуацією в Європі, поставили консенсуальні договори у досить вигідне становище порівняно з формальними, а їхня інтерпретація римських текстів вплинула на майбутній розвиток приватного права [11].

Справедливо наголошується, що принципи римського консенсуалізму залишаються теоретичною основою договірних зобов'язань у сфері купівлі-продажу, оренди, найму, підряду, доручення, а також є свідченням зв'язку між ступенем розвитку договірної системи регулювання відповідно та загальної еволюції суспільства в економічній, соціальній, культурній чи релігійній сфері [8, с. 208]. Загалом слід враховувати ту обставину, що хоча формалізм і консенсуалізм є різними способами укладання контракту, не слід недооцінювати значення, яке мають нині певні формальності для ефективності консенсуальних контрактів, і у цьому сенсі вони є важливим

доповненням консенсуалізму, оскільки формалізм – це не просто набір правил, що обтяжують процес укладання договору, він, сприяючи захисту сторін, є, насамперед, інструментом, який суспільство дає собі, щоб символізувати свій вплив на волю сторін [7, с. 279, 288].

Сучасні дослідники договори у римському приватному праві класифікують за різними критеріями, і пропонують наступну їх систему: «1) за способами захисту на пакти та контракти, які, своєю чергою, поділялися на іменні (формальні та матеріальні) та безіменні, формальні поділяються на вербальні та літеральні, а матеріальні на консенсуальні та реальні; 2) за розподілом прав і обов'язків між сторонами – на односторонні та двосторонні; 3) за критерієм відплатності – на відплатні та безоплатні; 4) за ймовірністю задоволення майнового інтересу кредитора – на ризикові та алеаторні договори» [1, с. 26].

На час створення Юстиніаном *Corpus Juris Civilis* договори поділялися на три великі групи: формальні, реальні (що уклалися за допомогою простої передачі речі «*re*») та консенсуальні (що уклалися за допомогою простого консенсусу «*solo consensus*» сторін). Наприклад, серед контрактів, які кваліфікуються як формалістичні, в архаїчному праві були *nexum* та *mancipatio*, а у класичний період – контракти *verbis*, *re* и *litteris*. До консенсуальних відносилися чотири угоди: купівля-продаж (*emptio ven ditio*); найм (*locatio conductio*); *societas* (договір про сумісну діяльність, або ж договір товариства); договір доручення («*mandatum*»), що становили замкнену групу договорів. Спільними рисами консенсуальних договорів є «набуття ними чинності з моменту досягнення угоди без виконання яких-небудь додаткових формальностей, що відрізняло їх, зокрема, від реальних контрактів» [5, с. 394–395].

Договір найму (*locatio conductio*) у Стародавньому Римі був легальною формою платного використання чужих речей, робіт і послуг. З цього римського інституту зобов'язань, що мав три форми – *locatio conductio rei*, *locatio conductio operarum* та *locatio conductio operaris*, виникли сучасні договори оренди, підряду, найму, договір на виконання робіт та надання послуг, трудовий договір.

У сучасній юридичній науці існує два підходи до виділення видів римських консенсуальних договорів найму (*locatio conductio*): 1) згідно з їхньою дихотомічною структурою виділяють *locatio conductio rerum* (договір найму речей) та *locatio conductio operarum* (договір найму послуг);

2) згідно з їхньою трихотомічною структурою виділяють *conductio rerum* (договір найму речей), *locatio conductio operis* (договір найму робіт або ж підряд) та *locatio conductio operarum* (договір найму послуг), тобто вони різняться за предметом договорів, якими можуть бути речі, послуги, робота. Трихотомічна конструкція цього консенсуального договору є більш поширеною у сучасній доктрині права [5, с. 398–402; 9; 12].

На думку багатьох дослідників, диференціація *locatio conductio* за вищеназваними видами притаманна для його сучасного аналізу, тоді як римляни не знали трихотомії у тлумаченні *locatio conductio*, і мали його єдине поняття. Це пояснюється як загальними особливостями римського права, у якому класифікаціям не приділялося такої уваги, як у сучасному приватному праві» [2, с. 90], так і специфікою виокремлення ознак, за якими відбулася типізація договорів, зокрема *locatio conductio*, оскільки для них важливим було не розрізнення видів договорів залежно від характеру послуги, що надається за гроші, а те, що в усіх випадках це оплачується. Однак це, на думку дослідників, не означає, що римські юристи не усвідомлювали існуючих відмінностей між їхніми типами та шукали одноманітне рішення без будь-якої догматичної диференціації [9].

На підставі аналізу дефінацій поняття «*locatio conductio*», запропонованих сучасною доктриною римського права, М. М. Миньо пропонує його визначити як «консенсуальний, двосторонній сіналагматичний, тимчасовий контракт, що ґрунтується на праві доброї совісті та диспозитивності, за якими одна сторона – наймовавець (*locator*) зобов'язується передати (уступити) користування та держання річчю, користування робочою силою чи правом на виконання роботи і матеріалом з метою переробки, а інша сторона – наймач (*conductor*) зобов'язувалася оплатити таке користування або ж передати за зустрічну плату закінчений результат виконання робіт (*opus*)» [3, с. 13].

Locatio conductio operis (договір найму роботи або підряд) – договір, за яким одна сторона, що приймає замовлення (*conductor*), зобов'язується виконати для замовника (*locator*) певну роботу, а замовник зобов'язується сплатити обумовлену грошову винагороду. Тобто підряд входив до договору найму. Особливості застосування *locatio operis* мали місце у договорі морського перевезення, регульованого правилами, згідно з якими власники товарів, втрачених в результаті урагану, мають *actio locati* проти *magister navis*, щоб отримати компенсацію, пропорційну їх вартості.

В залежності від того, хто був виконавцем робіт – раб чи римський громадянин, розрізняли договір найму речей (раб) та договір найму послуг чи підряд (римський громадянин). Різницю між наймом та підрядом дослідники римського права вбачають у тому, що згідно з договором підряду завжди досягався певний *opus* – економічний результат, який був відсутній при договорі найму чи надання послуг, а до його характерних рис відносять також «результат діяльності як такий, а не лише уречувальний» [4, с. 52]. Договір підряду в тих випадках, коли підрядник працює зі своїм матеріалом (повністю або частково), є близьким до договору купівлі-продажу. Різниця між цими договорами римські юристи здійснювали залежно від того, хто дає головний (основний) матеріал для виконання роботи (D 18.1.20). Цікавим є питання у римському праві щодо права власності на матеріали, з яких за договором підряду будувалися певні споруди. Зокрема, у Дигестах було закріплено право, за яким «підрядники, які зводять будівлю зі свого каміння, негайно роблять каміння таким, що належить тим, на чийй землі вони будують», тобто право власності на матеріали переходить до власника земельної ділянки вже під час виконання будівельних робіт.

Предметом договору підряду, що передбачав переробку рухомих речей, будівництво різноманітних споруд тощо, було отримання економічного результату (*opus*). На думку М. М. Миньо, «предметом договору *locatio conductio operis* було «право наймодавця на виконання вказаної (визначеної, конкретної) роботи, а не робота, виконання роботи чи її результат (*opus*) або робоча сила підрядника, оскільки лише воно передавалося в користування наймача (підрядника) [3, с. 3].

Обов'язки сторін цього виду консенсуальних договорів було врегламентовано дуже чітко. Зокрема, обов'язками підрядника (*conductor*) за договором *locatio conductio operis* було: виконання та здавання робіт (*opus*) у встановлений термін якісно та належним чином; відповідальність перед замовником за будь-яку провину, за винятком легкої (*culpa levis*), за випадкову загибель чи псування (*vis major*), що відбулися до здачі роботи замовнику, оскільки після здачі відповідальність покладалася на замовника. Підрядник мав право користуватися послугами інших осіб, але за умовою, що за їх провину відповідатиме саме він. Основними обов'язками замовника були: сплата визначеної договором винагороди; при неможливості виконання роботи за умовлену ціну, в основу якої покладено кошторис, складе-

ний підрядником, від замовник міг погодитися на збільшення винагороди підряднику або призупинити роботу та відмовитися від договору; своєчасно доставити необхідний для роботи матеріал; своєчасно прийняти закінчену роботу та схвалити її. Якщо замовник перервав виконання замовленої роботи раніше строку і підряднику вдалося використати час, що звільнився, на іншій роботі, його заробіток по другій роботі зараховувався в рахунок винагороди, належної йому від першого замовника.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що римські консенсуальні договори вплинули на розвиток права в не лише у Західній Європі, але й багатьох країн інших регіонів. Сучасне цивільне право багатьох держав містить чимало фундаментальних понять та принципів регулювання договірних відносин, які були розроблені та широко застосовувалися у римському приват-

ному праві. Крім забезпечення доктринальних основ сучасного договірного права, ця модель договорів також є свідченням складності класичного римського права.

Римський консенсуальний договір типа *locatio conductio* за своєю природою був гнучким і різноманітним, за його допомогою римські юристи намагалися нормативно врегулювати доступ до майнових цінностей у широкому розумінні, тобто речей, робіт, послуг. Цей специфічний правовий інститут був альтернативою купівлі-продажу (*emptio venditio*). Він охоплював ряд фактів, які нині сприймаються як різні договори – оренди, лізингу, підряду та надання послуг. Їх сучасне тлумачення розрізняє різні підтипи *locatio conductio* для римського права, а саме: *conductio rerum* (договір найму речей), *locatio conductio operis* (договір найму робіт або підряд) та *locatio conductio operarum* (договір найму послуг).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гринько С. Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним правом. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 7. С. 22–26. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.3> (дата звернення: 20.04.2024).
2. Миньо М. М. Види договору найму за римським правом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2012. Вип. 19, т. 2. С. 90–91.
3. Миньо М. М. Договір найму за римським правом та його рецепція в праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 20 с.
4. Олюха В. Г. Результат договору підряду: римське право та сучасність. *Римське право і сучасність (Шерешевські читання)* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 11 трав. 2012 р.). Одеса, 2012. С. 51–53.
5. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підручник. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
6. Berger A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. The Lawbook Exchange, Ltd., 2002, Ltd., 2002. 476 p.
7. Charpentier É. Un paradoxe de la théorie du contrat: l'opposition formalisme/consensualisme. *Les Cahiers de droit*. 2002. Vol. 43, № 2. P. 2. P. 275–297. DOI : <https://doi.org/10.7202/043708ar> (дата звернення: 20.04.2024)
8. Ghestin J. *Traité de droit civil*. T. II: Les obligations, Le contrat. Paris : Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1980. 846 p.
9. Honsell Heinrich. *Römisches Recht*. Springer Berlin, Heidelberg, 2002. 235 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-662-45870-9> (дата звернення: 20.04.2024).
10. Jhering Rudolf von. *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Teil 1. Leipzig, 1852. 96 s. URL: https://www.deutschestextarchiv.de/jhering_recht01_1852/114 (дата звернення: 20.04.2024).
11. Stoyanov D. Causa and consideration – a comparative overview. *Challenges of the Knowledge Society / Nicolae Titulescu University Editorial House*; Bucharest. 2016. P. 254–266. URL: <https://www.proquest.com/docview/1814061182?sourcetype=Scholarly%20Journals> (дата звернення: 20.04.2024).
12. Torrent Ruiz J. La Polemica sobre la tricotomia «res», «operae», «opus» y los origines de la Locatio-Conductio. *Teoria e storia del diritto privato*. 2011. № 4. P. 2036–2528.

Омельчук Олександр Сергійович

Договір підряду (*locatio conductio operis*) у системі консенсуальних договорів римського права

У статті розглянуто природу консенсуальних договорів у контексті еволюції римського договірного права та визначення місця договору підряду (*locatio conductio operis*) у його системі. Доведено, що римські консенсуальні договори вплинули на розвиток права в не лише у Західній Європі, але й багатьох країн інших регіонів. Сучасне цивільне право багатьох держав містить чимало фундаментальних понять та принципів регулювання договірних відносин, які були розроблені та широко застосовувалися у римському приватному праві. Крім забезпечення доктринальних основ сучасного договірного права, ця модель договорів також є свідченням складності класичного римського права. Наголошено, що принципи римського консенсуалізму залишаються теоретичною основою договірних зобов'язань у сфері купівлі-продажу, оренди, найму, підряду, доручення, а також є свідченням зв'язку між ступенем розвитку договірної системи регулювання відповідно та загальної еволюції суспільства в економічній, соціальній, культурній чи релігійній сфері.

Аргументовано, що договір найму (*locatio conductio*) у Стародавньому Римі був легальною формою платного використання чужих речей, робіт і послуг. Цей специфічний правовий інститут був альтернативою договору купівлі-продажу (*emptio venditio*). Сучасне тлумачення розрізняє різні підтипи *locatio conductio* для римського права, а

саме: *conductio rerum* (договір найму речей), *locatio conductio operis* (договір найму робіт або підряд) та *locatio conductio operarum* (договір найму послуг), що стали основою договорів оренди, лізингу, підряду та надання послуг. *Locatio conductio operis* охоплював договір найму робіт та договір підряду, які розрізнявали в залежності від їх цілі: згідно з договором підряду завжди досягався певний економічний результат (*opus*), відсутній при договорі найму. Договір підряду в тих випадках, коли підрядник працює зі своїм матеріалом (повністю або частково), є близьким до договору купівлі-продажу. Різниця між цими договорами римські юристи здійснювали залежно від того, хто дає головний (основний) матеріал для виконання роботи.

Ключові слова: римське право, цивільний договір, консенсуальний договір, договір найму, договір підряду, *locatio conductio*, *Locatio conductio operis*.

Omelchuk Oleksandr

Contractor agreement (*locatio conductio operis*) in the system of consensual treaties of Roman law

The article is aimed at considering the nature of consensual contracts in the context of the evolution of Roman contract law and determining the place of the contractor agreement (*locatio conductio operis*) in its system. It has been proven that Roman consensual treaties have influenced the development of law not only in Western Europe, but also in many countries of other regions. Modern civil law in many states contains many fundamental concepts and principles of governing treaty relations that have been developed and widely applied in Roman private law. In addition to ensuring doctrinal bases of modern treaty law, this model of treaties also demonstrates the complexity of classical Roman law. It is emphasized that the principles of Roman consensualism remain the theoretical basis of contractual obligations in the field of sale, lease, hire, contract, assignment, as well as evidence of the connection between the level of development of the contractual system of regulation, respectively, and the general evolution of society in the economic, social, cultural or religious sphere.

It is argued that the hire agreement (*locatio conductio*) in Ancient Rome was a legal form of paid use of someone else's things, works and services. This specific legal institution was an alternative to a sales contract (*emptio venditio*). The modern interpretation distinguishes between various *locatio conductio* subtypes for Roman law, namely: *conductio rerum* (things hire agreement), *locatio conductio operis* (hire agreement of works or contractor agreement) and *locatio conductio operarum* (services hire agreement) which became the basis of lease, leasing, hire and service contracts. *Locatio conductio operis* covered a hire agreement of works and a contractor agreement, which differed according to their purpose: according to the contractor agreement, a certain economic result (*opus*) was always achieved, which was not in the hire agreement. The contractor agreement, where the contractor is working with its material (in whole or in part), is close to the contract of sale. The difference between these treaties was made by Roman lawyers depending on who provides the basic material for the performance of work.

Key words: Roman law, civil contract, consensual contract, contract of employment, work contract, *locatio conductio*, *locatio conductio operis*.